

„Nem súlyed az emberiség!”...

Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára

Főszerkesztő:	JANKOVICS József
Felelős szerkesztő:	CSÁSZTVAY Tünde
Szerkesztők:	CSÖRSZ Rumen István SZABÓ G. Zoltán

Nyitólap: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html

MTA Irodalomtudományi Intézet
Budapest, 2007

UJVÁRY GÁBOR

Egy tudós kultúrpolitikus kalandjai Rómában és a magyar hivatalokban

Gerevich Tibor és a római Magyar Akadémia

1932 novemberében Gömbös Gyula miniszterelnök első hivatalos külföldi útja az Örök Városba vezetett. Programon kívül és mindenféle előzetes bejelentés nélkül ellátogatott a Palazzo Falconeribe, a Collegium Hungaricum otthonába is. Sajtófőnökének jóval későbbi, de minden bizonnyal szavahihető emlékezései szerint: „Szinte megütközéssel beszélte el, hogy míg az intézet egyik emeletén a művésznövendékek félig vagy sehogysen felöltözött női modellekkel hancúroztak, a fölöttük lakó kispapok zavartan és méltatlankodva igyekeztek elmélyülni a breviáriumukba. Nem éppen épületes környezet a papnövendékek számára. Az intézet igazgatóját pedig késő délből a fürdőszobájában találta a miniszterelnök. Van fogalmatok: XIII. Leó pápa – illetve akkor még Pecci Gioacchino Vincenzo kardinális – hatalmas márványoszlopos és márványmedencés fürdőmedencéjének langyos vízével locsolgatta a maga nem éppen esztétikus formájú »bájjait«. Tudtuk, hogy ettől a perctől kezdve Gerevich Tibornak még a nevét sem lehet kiejteni előtte.”¹

Gömbös Gyula bizonyára nem találta hangulatosnak és nem tartotta szórakoztatónak ezt a meglehetősen valóságzagú helyzetet, az emelkedettséget és a földhöz ragadtságot egyszerre tükröző, a Francesco Borromini tervezte palota szelleméhez azonban nagyon is illő barokk életképet. Megjelenik minden ezen a freskón: a pucér modellekkel mint a nimfákkal enyelgő művész-csemeték, az égbe révedő, imáikba belemerülő papnövendékek, és végül az elhízott, élvhajász Bacchus, a Gonosz megtestesítője. Azaz a meglepett, mit sem sejtve boldogan lubickoló Gerevich Tibor. Aki – Gömbös szerint – nem való ebbe a térbe. Kilóg a környezetéből, nem illik a csupa-márvány fürdőhelyiségbe. De a Collegium Hungaricumba se. Abba az épületbe, ahonnan Pecci bíboros 1878-ban a pápaválasztásra indult, hogy aztán XIII. Leóként a 19. század végének és a 20. század

1 Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936, Antal István sajtófőnök emlékiratait, szerk., a bev. tanulmányt és a jegyzeteket írta, az annotált névmutatót összeáll. GERGELY Jenő, Bp., 2004, 162.

első három esztendejének nagyhatalmú egyházfőjeként váljon ismertté. Mit keres akkor itt egy bohém és felelőtlen tudós? – kérdezhetette a protestáns miniszterelnök a mélyen hívő, katolikus – kiváló egyházi kapcsolatokkal bíró – Gerevichre utalva.

A miniszterelnök haragját érzékelve azt gondolhatnánk, hogy Gerevich Tibor semmilyen szerepet sem játszott ezután a Római Akadémiává átkeresztelt Collegium Hungaricumban, általánosabban az olasz–magyar kulturális külkapcsolatok alakításában.

Mégsem így történt. (Húsz, harminc vagy negyven évvel később bizonyára így történt volna.) A 20. század egyik legnagyobb művészettörténésze, miniszterelnöki nehezítés ide vagy oda, a továbbiakban is meghatározta a magyar művészettörténetet és a magyar művészek olaszországi – tágabban: európai – bemutatkozási lehetőségeit. Sok irigye, jó néhány haragosa, de számos tisztelője is volt, utóbbiak különösen a hölgyek körében. A Gömbös-látogatást megelőzően is többször támadták már, rendszerint a miniszterelnökéhez hasonló vádakkal illetve őt: elhanyagolja a gondjaira bízott római Collegiumot, nem törődik annak adminisztrációjával és – főleg – pénzügyeivel, a költségvetésben meghatározott kereteket messze túllépve gazdálkodik. Gerevich mindezen rohamokat visszaverte, és valamennyi ütközetből győztesen került ki. Befolyását megtartotta, sőt, még növelte is. Egészen 1944-ig. De még ezután is azon kevesekhez tartozott, akik a két világháború közötti időszak neves, iskolateremtő bölcsészprofesszorai közül megtarthatták katedrájukat. A nagy tisztogatások és 1948–49 után is, 1954-ben bekövetkezett haláláig. Annak ellenére, hogy a *Szabad Nép* – oly sok tudóstársához hasonlóan – 1945-től őt sem kímélte, az olasz fasizmus szekértolójának bélyegezte. A Magyar Kommunista Párt pedig 1947. júniusi, a felsőoktatási reformról készített tervezetében az egyetemről feltétlenül eltávolítandó tanárok között sorolta fel az ő nevét is.²

Mindebben, a rendkívüli tehetség mellett, nyilván fontos szerepet játszott az az életvitel és -szemlélet, amely annyira jellemző volt Gerevichre, és amely oly sokban táplálkozott olaszországi élményeiből, az olasz gondolkodásmód és habitus részbeni átvételéből. Többek között a Gömbös-affér és az ezt megelőző támadások is ennek következményei voltak. No meg annak, hogy mégiscsak olyan szellemi műhelyeket hozott létre, amelyek – minden, félig-meddig talán jogos szemrehányás dacára – a két világháború közötti időszak magyar művészetében kiemelkedő, tudományos életében pedig előkelő helyet foglaltak el. A Római Magyar Történeti Intézetet, majd a Collegium Hungaricumot: a későbbi Magyar Akadémiát. No meg az általa vezetett Művészettörténeti és Keresztényrégészeti Tanszékét, ahonnan száznál több művészettörténész és régész került ki a keze alól. Olyanok, akik a 20. század nyolcvanas éveiiig meghatározták e szakmák fejlődését.

2 N. SZABÓ József, *Tisztogatások a magyar felsőoktatásban (1945–1946)*, *Magyar Tudomány*, 8(1999), 977–989.; *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–2002*, szerk. SZÖGI László, Bp., 2003, 318.

Az Akadémia és a római iskola kapcsolatával, az Akadémia történetével többen is foglalkoztak az utóbbi esztendőkből, jómagam is írtam néhány tanulmányt erről. Azzal viszont annál kevesebben, hogy miért éppen Gerevich volt a megfelelő ember a megfelelő helyen. Illetve, megfordítva: miért gondolták sokan azt, hogy – tagadhatatlan kvalitásai dacára – nem képes maradéktalanul ellátni a Rómában ráruházott feladatokat. A következő – átkötő szövegekkel kísért – dokumentum-összeállítás ezekre a kérdésekre keresi a választ.

Gerevich és a magyar kulturális külpolitika érdekeinek találkozása

Az 1895-ben Fraknoi Vilmos alapította, 1913-ban a Magyar Tudományos Akadémia kezelésébe került Római Magyar Történeti Intézet az első világháború kitörése, majd Olaszországnak 1915-ben az Antant melletti – tehát az Osztrák–Magyar Monarchiával szembeni – háborúba lépése következtében beszüntette működését. Az őszirózsás forradalom után a köztársasági kormányzat – nemzetközi elszigeteltsége miatt – már 1919 januárjában úgy vélte, hogy kulturális és politikai szempontból egyaránt szükséges a háború előtti kulturális kapcsolatok újbóli felvétele. Különösen fontosnak tartották a Római Magyar Történeti Intézet újjáalakítását, hiszen ennek „révén a szigorúan vett tudományos érdekek ápolása mellett alkalom kínálkozik arra is, hogy a magyarság felől általában a művelt nyugat számára megbízható tájékoztatás nyújtsék.”³ Ekkor merült föl először Gerevich Tibor római kiküldetésének terve. Tudták róla, hogy fiatalemberként, magyar állami ösztöndíjjal, hosszabb időt töltött Olaszországban. Itt kötött életre szóló barátságot a nagyhatalmú, később államtitkári rangban dolgozó tudóssal, Arduino Colasantival. A Direzione Generale per le Antichità e Belle Arti osztályfőnökével, aki egyben az olasz közoktatási minisztérium hivatalos művészettörténeti folyóiratának, a *Bellettino d'Arte*nek is szerkesztője volt. (Gerevich 1912-ben vele közösen írt tanulmányt a Pálffy-gyűjtemény itáliai képeiről a *Rassegna d'Arte*ben, ahol már 1906-tól megjelentek írásai.)⁴

A kultuszminisztérium ezért javasolta Gerevichet – aki sok tudós barátjához hasonlóan a Károlyi-rezsimhez, minden ellenérzése dacára még lojális volt, a Tanácsköztársasággal viszont már ellenségesen állt szemben – a Római Magyar Történeti Intézet igazgatójának. Joggal gondolták azt, hogy „egyéni tulajdonságain felül az olasz szakkörökkel való személyi összeköttetései is mindenképpen alkalmassá teszik e szerepre.” Az MTA Római Magyar Történeti Intézeti Bizottsága 1919. február 14-i ülésén tárgyalta a

3 *Akadémiai Értesítő*, 1919, 109.

4 GENTHON István, *Gerevich Tibor (1882–1954) = Művészettörténeti Értesítő*, IV., 1955/1. – Gerevich irodalmi munkásságáról: *Emlékkönyv Gerevich Tibor születésének hatvanadik fordulójára*, írták tanítványai, Bp., 1942.

minisztérium átiratát. A Bizottság „a miniszternek oly határozott szándékával állt szemben, hogy nem foglalhatott ellene állást, mert ellenkező esetben csak azt érte volna el, hogy a miniszter az állást mégis betölti, az intézetet pedig elvonja az Akadémia vezetése alól.” (Ugyanez a bizottság egyébként 1923-ban sem támogatta egyértelműen Gerevich jelölését.) Végül is a kinevezés nem valósult meg, „a tanácsköztársaság bukása után pedig az [akadémiai] elnökség egy felterjesztésében az ügynek függőben tartását kérte.”⁵

A trianoni békeszerződés következtében az olasz állam tulajdonába került a Római Magyar Történeti Intézet épülete, amelynek visszaszerzését már a húszas évek elején megkísérelték.⁶ Ennek érdekében Berzeviczy Albert, az MTA elnöke, 1921 végén beadvánnyal fordult az olasz közoktatásügyi miniszterhez, majd 1922 januárjában kijelentette: római „működésünk igazi bástyája (...) a Római Magyar Történeti Intézet lesz.” Az Intézet újjáalakítása kapcsán a béketárgyalások eredményes szakértője, Gerevich neve ismét felmerült. Az Akadémia előterjesztésére a minisztertanács 1922. május 5-i ülése hozzájárult Gerevich Tibor Rómába küldéséhez, annak érdekében, hogy „a Római Magyar Történeti Intézet s a modenai Corvin-kódexek ügyében az olasz illetékes körökkel tárgyalást folytasson.” Gerevich római föllépése és stratégiája igen sikeres volt. A külpolitika és a kultúrdiplomácia – Bethlen István miniszterelnök és Klebelsberg Kuno kultuszminiszter kiváló kapcsolatai révén a húszas években megvalósuló – harmonikus együttműködésének példáját mutatta. (Igaz, hogy Gerevich Tibor esetében nyilvánvaló volt a külügy- és a kultuszminisztérium hasonló céljainak és eredményes kooperációjának oka. Hiszen a külügyminisztérium politikai hírszerző osztályát akkoriban testvére, Gerevich Zoltán vezette...)⁷

Gerevich Tibor ügyes taktikáját, személyes kapcsolatainak a közügy érdekében (is) történő felhasználását jól szemlélteti az az 1922. augusztus 7-én, Rómából küldött levél, amelyben arról tájékoztatta a nemrégiben hivatalba lépett minisztert, Klebelsberg Kunot, „hogy a tegnapi [olasz] minisztertanács – amint bizalmas úton értesülök – feloldotta zár alól a római magyar történeti intézet épületét és könyvtárát. Az eredmény nemcsak azért örvendetes, mert a magyar állam visszakapja ezt az értéket s a magyar tudomány birtokba veheti ezt a fontos várát, hanem azért is, mert a volt központi hatalmak hasonló intézetei

5 *Akadémiai Értesítő*, 1919, 109. és 1920, 9–10.

6 *Akadémiai Értesítő*, 1922, 82.

7 Vitéz NAGY Iván, *Magyar diákok külföldi egyetemjárása = A Collegium Hungaricum Szövetség évkönyve 1936*, szerk. MARTONYI János, Bp., 1936, 21.

FRÁTER Jánosné, *A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai*, Bp., 1974, 253. (a továbbiakban: FRÁTERNÉ). – Gerevich kiküldéséről: Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) K 27 – 1922. május 5-i ülés, 73. napirendi pont. – Berzeviczy 1922 januári leveléből idéz, a Gerevich testvérekről, valamint az olasz–magyar kulturális kapcsolatok húszas évek eleji fejlődéséről és ebben a külügyminisztérium politikai hírszerző osztályának szerepéről ír: PRITZ Pál, *Magyarságkép és külföldi propaganda a húszas évek első felében*, Századok, 6(1994), 1078–1116.

közül mi kapjuk elsőnek a magunkét vissza, aminek azt hiszem a nemzetközi tudományosság szempontjából nagy morális hatása lesz, s amellet talán hozzájárul Magyarország külföldi presztízisének gyarapításához is. Fontos az is, hogy a házat és könyvtárat ellenszolgáltatás nélkül adják vissza (...). Ezen a ponton hosszú és nehéz tárgyalásaim voltak. Általam szélesen kiépített stratégiával lehetett csak a célt kivívni, (...) mert az intézet s illetve az épület visszaadása nem kevesebb mint négy minisztérium (közokt., ipari, pénzügyi, kincstári) illetékessége alá tartozik. Eredményt csak úgy tudtam elérni, hogy felülről lefelé dolgoztam. Mielőtt a szakminisztériumokba mentem volna, felkerestem Don Sturzt és Nittit, akikkel régebbi összeköttetésem volt. Don Sturzt azért, hogy mint a kat[olikus] néppártnak teljhatalmú vezére az ő pártjához tartozó közokt[ási] miniszterre gyakoroljon nyomást. Míg Nittinek egyik legbensőbb politikai híve a jelenlegi kincstári miniszter, s bizalmasa és volt munkatársa az ügynek előadója az ipari minisztériumban. Mindegyik részére külön pro memoriát is készítettem. A jóvátételi bizottság elnöke viszont jó barátja Colasantinak. Colasanti általában elképzelhetetlenül sokat segített barátságával és buzgó utánjárásával. (...) Hátra van még a királyi dekrétum kiállítása és aláírása, de ez már csak formalitás, amit azonban lehetőleg kívárok s résen leszek, nehogy valami közbejöjjön. Azért kérlek is alázatosan, méltóztass odahatni, hogy a sajtó tudomást ne szerezzen az ügyről mindaddig, míg a királyi dekrétum a zsebünkben nincs, mert esetleg az utódállamok zavart okozhatnak s részt kérhetnek az épületből (...).”⁸

Gerevich mindenekelőtt tehát jó barátja, Arduino Colasanti – aki ekkor már az olasz állami gyűjtemények főfelügyelője volt – segítségével, intrikákba is szívesen belebocsátkozva harcolt az épület visszaszerzéséért. Bizonyára sokak által emlegetett szónoki tehetségének is komoly szerep jutott a tárgyalásokon. A debatteri készségéről legtöbbet emlegetett történet Ipolyi Arnold rendkívül becses és értékes hagyatékához (az esztergomi Keresztény Múzeum későbbi törzsanyagához) kötődik, amelyet Gerevich a románok bevonulása előtt menekített Nagyváradról Budapestre. A Romániával a gyűjtemény tulajdonjogáról folytatott hosszú nemzetközi pereskedést végül – nem utolsósorban Gerevichnek köszönhetően – 1926-ban Magyarország nyerte meg. Mikor román tárgyalópartnere a győztesek jogán követelte vissza a hagyatékot, Gerevich csak annyit jegyzett meg: Uram, Ön a háború végéig az Osztrák–Magyar Monarchia főhadnagya volt. Akkor most ki is győzött?⁹

Gerevich 1922-es római küldetése is teljes sikert hozott. Antonio Anile olasz közoktatásiügyi miniszter már tíz nappal Gerevich imént idézett tudósítása után, 1922. augusztus 17-én értesítette Klebelsberg Kunót a Római Magyar Történeti Intézet épületének zárlat alóli föloldásáról, s kifejezte abbéli reményét, hogy a két állam közötti, hagyományos

8 Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: OSZK Kt.), Levelestár, GEREVICH Tibor Klebelsberg Kunonak, 1922. augusztus 7-én.

9 Legutóbb erről: LELKES Péter, *A tudós, aki szabadságoltatta a sereget. Ötven éve halt meg Gerevich Tibor, a legendás művészettörténész, Népszabadság*, 2004. június 12.

történeti és művészeti összeköttetések hamarosan ismét fölújíthatóak lesznek. Gerevich kultúrdiplomáciai tevékenységének hamarosan megvolt az egyéni hasznot hozó eredménye is: 1923 tavaszán a Magyar Tudományos Akadémia – igaz, hogy nem egységesen, hanem öt szavazattal három ellenében – őt jelölte a visszakapott intézet igazgatójának. A javaslatot a legtöbben örömmel fogadták. Gerevich munkáltatója, a Magyar Nemzeti Múzeum nyilván azért, mert e fontos pozícióra egyik tisztviselőjét küldték ki. „Gerevich Tibort a Magyar Nemzeti Múzeum úgy egyéni tulajdonságainál, mint széles látókörű tudományos képzettségénél fogva, nem kevésbé az olasz tudományos és művészeti vezető körökkel való régi kapcsolataira való tekintettel, a szóban forgó állásra felette alkalmasnak találja.”¹⁰

A Római Magyar Történeti Intézet élén

Gerevich már a Történeti Intézet igazgatójaként is csak az év kisebb részét töltötte Rómában, általában négy–öt hónapot. A későbbiekben ellene fölhozott vádakban éppen ez volt ellenfeleinek az egyik legfontosabb és legnyomósabb érve. E néhány hónap során viszont – éppen az előbbieken bemutatott kiváló kapcsolatai révén – a Történeti Intézetet Róma külföldi intézetei között ismertté és megbecsültté tette, magyar állami ösztöndíjasainak tudományos munkáját élénk figyelemmel kísérte és irányította. Nevelési módszere egyszerű, de annál hatásosabb volt. Arra biztatta a kikerkező fiatalokat, hogy ottlétük kezdetekor ne elsősorban a kutatással és az elvont tudományos kérdésekkel fog-

10 MOL K 726 – 1923–290., valamint MOL K 726 – 1923–183., illetve FRÁTERNÉ 253. – Gerevich 1928-ban írott Curriculum vitae-je (MOL K 726 – 1928–1010.) szerint: „szül[etett] 1882. június 14-én Máramaroszigeten. Egyetemi tanulmányait a budapesti és a berlini egyetemen végezte. Majd hosszabb tanulmányúton volt Német-, Francia- és Olaszországban, Belgiumban és Hollandiában. 1907-ben a Magyar Nemzeti Múzeum szolgálatába lépett. 1910: a budapesti tudományegyetem magántanára. 1922 [mint láttuk: valójában 1923]: a római Magyar Történeti Intézet igazgatója. 1924 óta egyúttal a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem nyilvános rendes tanára. 1928: a római egyetem a magyar történelem és irodalom rendes tanszékére hívta meg, azonban budapesti tanszékét tartotta meg. A Magyar Tudományos Akadémia lev[elező] tagja, a Sz. István Akadémia r[endes] tagja. Alelnöke a Korvin Mátyás magyar-olasz Egyesületnek, titkára az Orsz[ágos] Régészeti Társulatnak. Szerkesztője az Orsz[ágos] Rég[észeti] Társ[ulat] Évkönyvének, társszerkesztője a «Corvina» c. olasz nyelvű folyóiratnak. Tagja volt a párizsi magyar békedelegációnak. Tagja volt Olaszországban több nemzetközi jurynek, s számos előadást tartott Olaszország különböző városaiban főként a magyar művészetről. Miniszteri biztosa volt az 1926. firenzei grafikai és az 1928. firenzei könyvkiállítás magyar csoportjának, s részt vett több olaszországi képzőművészeti kiállítás rendezésében. A II. oszt. magyar érdemkereszt legfelsőbb kitüntetésében részesült. Az olasz koronarend parancsnoka. A pápai jubileumi arany érdemkereszt tulajdonosa.”

lalkozzanak, hanem igyekezzenek minél jobban megismerni és élvezni az olasz életet. Úgy, ahogy ő is teszi. Supka Magdolna ösztöndíjas kint tartózkodása után hat évtizeddel így emlékezett vissza Gerevich tanácsaira: „Én az egyetemen Gerevich Tibor professzornál végeztem ezt a [művészettörténet] szakot, s egyszer ösztöndíjat is kaptam Olaszországba, második szakom ugyanis az olasz nyelv volt. Mielőtt elutaztam, a professzor ezt mondta: Eszébe ne jusson a könyvtárakat bújni, azt be lehet utólag is hozni. Nézze az életet. Az utcát. Üljön be kiskocsmákba, beszélgessen az emberekkel. Akit nem érdekel az olasz élet, az ne menjen olasz szakos művészettörténésznek.”¹¹

Maga Gerevich pedig így írt erről, nem sokkal a Történeti Intézet újjáalapítása után barátjának, Hóman Bálintnak:

Az intézeti tagok rendszeresen dolgoznak, mindegyiket rá helyeztem a maga sínjére. Ketten járnak egyetemre, hol 2–3 magasabb collegiumot hallgatnak, ami az olasz nyelvismeret szempontjából is jót tesz; másik kettő a most alapított vatikáni levéltári intézet hallgatója. Délelőttöként levéltárban, könyvtárban, múzeumban kutatnak, s amellet rendszeresen olvastatom őket. Nem akarok belőlük egyszerű akta- vagy műemlékközlőket, kaptafára dolgozó cédulázókat képezni, hanem a felkutatott anyagban témák és problémák felismerésére, az anyag belső feldolgozására serkentem s gyakori megbeszélésekkel vezetem őket. Már az első hetekben örömmel látom, hogy azokból is (Lukcsics, Artner) ki lehet váltani a mélyebb tudományos gondolkodást, akik ilyenre nevelve és szoktatva nem voltak. (...)

Járatom őket múzeumba, képtárba, hova azonban két hétig nem engedtem őket, hogy séta közben, spontán ismerkedjenek meg előbb a műemlékekkel, s nem elskatulyázva; betértünk a templomokba, hogy eredeti helyükön lássák előbb a képeket s ne higyjék, hogy a festészet a képtárak kedvéért van. (...) Kétszer hetenként egymás között is kötelező az olasz beszéd; ilyenkor minden magyar szóért 2 soldo büntetés jár az intézeti boralap javára, amelyről sajnálattal vegyes örömmel állapíthatom meg, hogy még igen szerény.

Havonta egyszeri közös megbeszéléseket rendszeresíték. Ezeken minden intézeti tag beszámol munkájáról, előadja kutatási aggályait, könyvderiderálást, a munka további perspektíváját. Ha szükséges megfésülöm sőt megkefelem őket. Módszerüket, felfogásaikat igyekszem tudományosan összehangolni, azt szeretvén elérni, hogy egyénenkinti munkájuk ne legyen mozaikszerű, valamennyiüket magasabb szempont fogja össze, közös célkitűzés felé haladjon, amiből idővel ki kell alakulnia a római intézet tudományos és szellemi egyéniségének: egy új hangnak az itteni külföldi intézetek koncertjében s új hangnak a magyar szellemi életben is.”¹²

11 SUPKA Magdolna előadása a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen 1997. november 25-én, www.mmakademia.hu/ab/3/308.php

12 OSZK Kt., Fond 15/579., GEREVICH Tibor Hóman Bálinthoz, Róma, 1924. március 27.

Gerevich ezen elképzeléseit főként azok osztották, akik már fiatalon komoly tudományos teljesítményeket mutattak fel, és a Klebelsberg Kuno irányította magyar kultúrpolitika alakításában is fontos szerepet kaptak. Ők vele együtt többnyire az Eötvös Collegium „nagy nemzedékéhez” tartoztak, vagy vele nagyjából egyidősek voltak. Érthető módon – ahogy ez oly sokszor megtörtént már és megtörténik napjainkban is a magyar tudományos és művészeti életben – helyet követeltek maguknak, igyekeztek elfoglalni a jórészt még az idősebb nemzedék birtokolta kulcspozíciókat. Talán a legszembetűnőbben éppen a külföldi magyar intézetek esetében sikerült ezt elérniük. Rómában Gerevich és később Koltay-Kastner Jenő, Berlinben Gragger Róbert, majd Farkas Gyula, Bécsben az „öregúr”, Károlyi Árpád mellett a Történeti Intézetet a gyakorlatban irányító Szekfű Gyula, Eckhart Ferenc és Miskolczy Gyula (utóbbi kettő később ténylegesen is igazgató lett) valamennyien az Eötvös Collegium diákjai voltak. 1918–1919-es „forradalmár” kortársaiktól eltérően nem a társadalom megváltoztatása, hanem szakmájuk megújítása volt a fő céljuk. Általában konzervatív reformerek voltak. 1882 és 1894 között születtek, 1904 és 1919 végeztek, s mindnyájan viszonylag fiatalon futottak be karriert. A náluk néhány esztendővel idősebb Klebelsberg Kuno már minisztersége előtt, a Magyar Történelmi Társulat elnökeként is számított rájuk, minisztersége idején pedig rájuk építette nagyra vágyó és részben meg is valósult elitképzési programját és kulturális külpolitikáját. A velük egykorú, szinte mindegyikükkel barátságot ápoló Hóman Bálint ugyanígy bízott bennük, könyvtár-, majd múzeumigazgatóként, illetve a kultusztárca – szellemi és fizikai értelemben is – tekintélyes, nagyhatalmú vezetőjeként. „A mi nemzedékünk az első csatársorba került – értékelte e helyzetet 1926 tavaszán minden idők egyik legkiválóbb magyar kulturális menedzsere, a berlini tudományegyetem Magyar Intézetét és az ottani Collegium Hungaricumot vezető Gragger Róbert. – Vagyunk néhányan, Hóman, Szekfű, Gerevich, akiket nemcsak közös törekvések, hanem igaz barátság fűz össze. Mindnyájan érezzük a nagy felelősséget és én bízva bízom, hogy tíz évi további megfeszített munka után a következő generációknak nem lesz okuk nekünk szemrehányást tenni.”¹³

Graggernek, aki Gerevichhez hasonlóan, ki nem állhatta az életidegen, csak az „emelkedett, magas tudománynak” élő, elefántcsonttoronyba zárkózó szobatudósokat, már csak néhány hónapja maradt hátra e sorok papírra vetése után. Ám mind ő, mind az előbb felsoroltak, neves és ismert tudósai, egyben pedig meghatározó kultúrpolitikusi voltak a két világháború közötti időszaknak. Nem véletlen, hogy sokan irigykedtek rájuk, hiszen rendszerint negyvenedik életévük előtt kerültek vezető tisztségbe. Egy olyan, Szekfű által mesterien jellemzett „neobarokk társadalomban”, ahol a tekintélynek és a tapasztalatnak, sokszor a tudást és a tehetséget is megelőzően, döntő szava volt. (Igaz: akkor még legalább a tekintély és a tapasztalat – két értékes és becsülhető tulajdonság – járt a tudás és a tehetség előtt...)

13 OSZK Kt., Levelestár, GRAGGER Róbert Magyar Zoltánhoz, 1926. március 9.

Gerevich igazgatóságát is megkérdőjelezték. Szmrecsányi Miklós püspök már 1925-ben arról értesült, hogy Gerevich lemondani készül, a munkáját titkárként segítő Tóth László pedig 1926 májusában „közbevetőleg és teljesen bizalmasan” érdeklődött Hóman-nál afelől, „hogya mi igaz abból, mintha (...) [Gerevichnek] az Intézet vezetése körül keletlenlenségei volnának a minisztérium, illetőleg az akadémiai bizottság részéről; erről itt szélteben-hosszában suttognak, de senki biztosat nem tud.”¹⁴

Gerevich azonban maradt. Elsősorban nyilván azért, mert a külföldi magyar intézeteket felügyelő miniszter, a „Klébi” – ahogyan barátai, de haragosai is becézték gróf Klebelsberg Kunót – terveiben kitüntetett szerepet kapott Róma. Klebelsberg Gerevich-hez, de a húszas években még a legtöbb nyugat-európai politikai elemzőhöz hasonlóan is lelkesedett Mussoliniért, a gyorsan fejlődő, megújulni látszó, fasiszta Olaszországért. Bécsben és Berlinben a „magyar kultúra külföldi őrszemeiként” 1924-ben indultak a miniszter elitképzési céljait szolgáló és a legjobb értelemben vett kulturális propagandát megvalósító Collegium Hungaricumok. A következő helyszín mind Klebelsberg, mind pedig Gerevich elképzeléseiben Róma volt. Nem véletlenül, hiszen Magyarországot a legfontosabb nyugat-európai szellemi hatások egész történelme folyamán a német és az osztrák tartományok, valamint Itália felől érték, általában Bécs közvetítésével. Ahogyan azt a Klebelsberg után a korszak kultúrpolitikáját meghatározó Hóman Bálint, az 1945-ben indexre került *Külpolitikai irányok a magyar történelemben* című, kiváló külpolitika-történeti vagy inkább történetpolitikai esszéjében is kifejtette, akkor még a több irányú magyar tájékozódás szükségessége mellett érvelve. Természetesen Párizs sem maradhatott ki e sorból: ott is tervezték Collegium Hungaricum alapítását. Végül azonban „csak” egy tanulmányi központ jött létre 1927-ben, mivel a gazdasági világválság következtében ezt nem sikerült tovább fejleszteni. Nem maradt pénz a költségvetésben eredetileg szereplő tétel, a párizsi Collegium épületének megvételére.

A Collegium Hungaricum alapítása

A római Collegium Hungaricum alapítása politikai szempontból is fontos volt. A húszas évek közepén ugyanis Olaszország volt az első állam, amely Magyarország revíziós céljainak legalább részbeni jogosságát – ha még csak félig hivatalosan is, de – elismerte, s ezáltal lehetővé tette, hogy Magyarország kitörjön korábbi külpolitikai elzártságából. Gerevich számára pedig művészetpolitikai elképzeléseinek követésére kínált kedvező alkalmat a Történeti Intézettel szemben már nem csak historikusokat, hanem egyéb tudománysszakok képviselőit és mindenekelőtt művészeket is fogadó Collegium eszméje.

14 OSZK Kt., Fond 15/1506., SZMRECSÁNYI Miklós Hóman Bálinthoz, Eger, 1925. június 3. – OSZK Kt., Fond 15/1580., TÓTH László Hóman Bálinthoz, Róma, 1926. május 21.

Hitvallása szerint ugyanis a modern művészet menny-föld-pokol hármasságában az avantgárdtól, különösen annak legmegvetettebb szláv és germán változataitól, a francia impresszionistákon keresztül vezetett az út az „új olaszokig”. Azaz az alvilágból a Paradisóba.¹⁵ A húszas években „futtatott” olasz művészek egyáltalán nem voltak konzervatívnak nevezhetőek, az állam támogatását mégis is bőségesen élvezték. Forma- és színviláguk legalább olyan távol állt az ízlésében a 19. század közepén megrekedt, egyik kedvenc festőjének a legfeljebb kismesternek vagy iparosnak nevezhető, jóindulattal is csak másodrangú Dudits Andort valló Klebelsbergétől, mint Gereviché az avantgárdokétól. Ennek ellenére – és éppen ez jelzi a miniszter államférfiúi nagyságát – a Gerevich szak tudására sokat adó, abban erősen bízó Klebelsberg hagyta magát meggyőzni. Sőt támogatta, hogy Gerevich művészetpolitikai elképzelései minél teljesebben megvalósuljanak. Ennek köszönhető a két világháború közötti magyar művészettörténet egyik legtöbbet tárgyalt, ám egységes stílusjegyeket alig-alig fölmutató irányzata, a római iskola születése.

Gerevich római terveivel kapcsolatosan örömmel újságolta 1927 elején: „Az Intézet új, nagyobb székhelyéül találtam más házat, többet is, XVI. századi műemléket, freskókkal stb. – szóval ami kell s lefőzzük Berlint.”¹⁶ Klebelsberggel közös szándékainak kivitelezésére nagyszerű alkalmat szolgáltatott a miniszter 1927. március 15. és 18. közötti hivatalos római látogatása. Ennek legfontosabb célja Bethlen István közelgő olaszországi utazásának előkészítése és a Történeti Intézet kibővítése, Collegium Hungaricumma fejlesztése volt. A vizitet Gerevich készítette elő. „Miközben ezt a levelet írom, itt ül mellettem Tibor is – írta Tóth László intézeti titkár –, aki most jött az egyetemről Klébi fogadtatásának utolsó részleteit is tisztázva. Klébi előadása az egyetem aulájában lesz. Fasiszták fognak sorfalat állni, amikor bevonul, délszaki növények, s az egyetemen magyar zászló fog lobogni. Amikor holnap reggel 9-kor megérkezik, a vasútnál Fedele fogadja, le lesz filmezve. Szintúgy az egyetemi bevonulás is. (...) Csak még Mussolini hiányzik díszmagyarban az állomáson.”¹⁷

A „római magyar történeti intézetet most a Magyar Tudományos Akadémia és a magyar állam közös erővel tartják fenn – mondotta Klebelsberg a római egyetem aulájában 1927. március 16-án, tiszteletbeli doktorrá avatásakor –, az én jelenlegi utazásomnak pedig egyik főcélja az, hogy ez intézménynek oly Collegium Hungaricumma való kifejlesztését megtárgyaljam, mely nemcsak a múlttal foglalkozik, hanem az eleven jelent keresi és a magyar ifjúságot ide vezeti ebbe a fascizmus által csodálatos pezsgésbe hozott olasz életbe.” Mivel pedig Olaszország a térség „kimagasló nemzetévé” vált, nyelve hamarosan világnyelv lesz, ezért az olasz szakos magyar fiatalok itteni továbbképzése ma-

15 P. SZÜCS Julianna, *A művészettörténész mint kultúrpolitikus. Gerevich Tibor vonzásai és választásai*, Kritika, 2(1997) 27-29.

16 OSZK Kt., Fond 15/579., GEREVICH Tibor Hóman Bálinthoz, Róma, 1927. január 26.

17 OSZK Kt., Fond 15/1580., TÓTH László Hóman Bálinthoz, Róma, 1927. március 14.

gyar szempontból is roppant fontos. Mellettük – Olaszország és Róma esetében értelem-szerűen és Gerevich intencióinak megfelelően – elsősorban művészek, de más tudomány-területek képviselői is ösztöndíjat kapnak majd a Collegium Hungaricumba. „Mint historikus nem becsülhetem le a történelmi stúdiumok jelentőségét – fűzte hozzá a miniszter –, mégis úgy érzem, hogy most az olasz jelen és az olasz jövő nekünk magyaroknak sokkal fontosabb. (...) Nem is azért jöttem körükbe, hogy a magyar-olasz szellemi együtt-működésről csupán beszéljek, hanem azért, hogy a Collegium Hungaricum alapítása révén ez eszmény megvalósítása érdekében cselekedjem.”¹⁸

Cselekedni persze sokkal inkább a kultuszminisztérium római kiküldöttje, Gerevich cselekedett. Klebelsberg látogatása után hazatért ugyan, de júliusban ismét Rómában találjuk. „A legnagyobb római esemény – jelentette Tóth László –, hogy Tibor megérkezett, és nyomban felvette a tárgyalások elejtett fonalát a Falconieri-palota megvásárlása ügyében. Úgy látszik a dolog sikerülni fog, a bizonytalan pénzviszonyok miatt itt komoly vevő egy ilyen objektumra nem igen akad, Medicinek pedig a pénzre sürgős szüksége van, tekintve, hogy négy nő sűrög-forog körülötte. Csak már rendben volna a házvétel ügye, akkor az Intézet jövőjének kérdése mindenesetre nyugvópontra jutna.”¹⁹

A várt esemény hamarosan bekövetkezett. 1927. szeptember 12-én, Mussolini személyes közbenjárása következtében igen kedvező feltételekkel, a házadó fizetésének kötelezettségétől mentesítve, sikerült a Palazzo Falconierit az újonnan alapítandó római Collegium Hungaricum számára megszerezni. Klebelsberg miniszteri működése egyik legszebb napjának nevezte ezt az eseményt. Ő biztosította a politikai hátteret, ő szerezte meg mindehhez a kormány, azon belül a mindig vonakodó és a nem rövidesen megtérülő kiadásokat mindig ellenző pénzügyminiszter jóváhagyását. Ugyanakkor Gerevich volt a kivitelező: az előnyös feltételek minden bizonnyal az ő kapcsolatainak és tárgyalókészségének voltak köszönhetőek. Klebelsberggel együttműködve pedig sikerült azt is elérnie, hogy a magyar-olasz szellemi kapcsolatok erősítésében aktívan közreműködő olasz méltóságok, köztük Fedele közoktatásügyi miniszter, magyar állami kitüntetést kapjanak. Őt magát pedig, kulturális érdemeiért II. osztályú magyar érdemkereszttel jutalmazták. Ugyanakkor, mivel anyagi okokból egyszerre több magyar intézményt nem lehetett Rómában fönntartani, az általa vezetett Történeti Intézet is a Falconieri-palotába költözött.²⁰ A Collegium Hungaricum kialakításával szintén őt bízta meg Klebelsberg. Ismét az eseményekről rendszeresen beszámoló Tóth Lászlót idézem: „(...) a Palazzo Fal-

18 *Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai. 1916–1926*, Bp., 1927, 234–235. és 249–252.

19 OSZK Kt., Fond 15/1580., Tóth László Hóman Bálinthoz, Róma, 1927. július 28.

20 Az épület megvételéről l. Klebelsberg Gerevich Tiborhoz intézett 1927. július 10-i leiratát: „Római tartózkodásom alatt Méltósággal együtt (...) tárgyalásokat folytattam a Palazzo Falconierinek római Collegium Hungaricum /Regia Academia Ungherese/ céljaira való megvétele tárgyában. (...) A vétel lebonyolítására a szükséges fedezettel rendelkezem, amely a líra mai ár-folyama szerint 1.824.000 pengőt tenne ki. Mivel a római magyar Collegium Hungaricum

conieri ügye teljesen rendben van, ki van fizetve és a palota jövő júliusig successive birtokunkba is jut. Medici magánlakása már februárban átadásra kerül s Tibor úgy tervezi, hogy ő akkor már át is költözik oda. A további program még nincs tisztázva, mert a palotán átalakítások szükségesek, hogy az intézet céljaira megfelelő legyen. Ezeket az átalakításokat Tibor maga akarja vezetni, hogy megfelelő s az ő ízlése szerint legyen.” Tóth azonban az aggályait sem hallgatta el. Ezek oka az volt, „hogy Tibor semmi áron se akarja elfogadni a római egyetemen a magyar tanszéket, hanem minden körülmények közt meg akarja tartani kétlakiságát, annyi változtatással, hogy a jelenleginél valamivel több időt töltsen Rómában. Ez az, amitől én félek némiképpen. Mert egy 30 tagú intézetet, amely éppen homogén elemekből van összetéve (tudósok, művészek, egyetemi hallgatók) nagyon bajos több hónapra szabadjára, az igazgató közvetlen vezetése nélkül hagyni. (...) Kiváltképpen azért is, mert ez az új intézet Tibornak a legszemélyesebb alkotása, sok politikummal átszöve, amelynek csak ideiglenes, hosszabb-rövidebb időre való szabadjára engedése is nagyon kényes dolog. Őt itt Rómában valóban senki sem pótolhatja a jelenlegi körülmények között. Az viszont kétségtelen, hogy a római egyetemen magyar professzornak lenni az ő számára jelenleg már nem jelentene semmi előrelépést.”²¹ A pótolhatatlan Gerevichet az olasz uralkodó ennek ellenére is kinevezte 1927 decemberében a római egyetem tanárává,²² de – mint a későbbi fejleményekből kiderül – Gerevich nem fogadta el e megtiszteltetést.

szervezését és megnyitását nem óhajtom tovább halasztani, felkérem Méltóságodat, hogy a Palazzo Falconieri megvételére vonatkozó tárgyalásokat (...) újból kezdje meg és a vételt jóváhagyásomtól feltételezeten s a fentebbi árhatár figyelembevételével lehetőleg mielőbb létrehozni szíveskedjék. (...) Méltóságod a vételt a Gyűjteményegyetem nevében és részére eszközli, mivel a Falconieri palota annak idején a Gyűjteményegyetem nevére lesz telekkönyveztve. (...) Római tartózkodásom alkalmával az olasz miniszterelnök úr kilátásba helyezte, hogy a palotavétellel járó kincstári illetékek elengedésére irányuló kérelmet a maga részéről nyomatékosan fogja támogatni, ami további költségektől kímél meg bennünket.” (MOL K 726 – 1927–409.) – A minisztertanács 1927. szeptemberében hozzájárult ahhoz, „hogy az 1927/28. évi pótkeruházási programba 600 000 P[engő] fel legyen vehető a római Collegium Hungaricum részére ingatlanvétel céljából.” (MOL K 27 – 1927. szeptember 2-i ülés, 14. napirendi pont.)

A házadó fizetése alóli mentességről l. Haász Aladár miniszteri osztálytanácsosnak a Gyűjteményegyetemhez 1928. január 4-én intézett átiratát: „a m[agyar] kir[ályi] külügyminiszter úr 1927. december hó 23-án arról értesített, hogy a quirináli m. kir. követség jelentése szerint az olasz külügyminisztérium (...) hivatalosan közölte, miszerint kérelmünknek megfelelően elrendeltetett, hogy a Falconieri palota 1927. szeptember 12-től kezdve házadótól mentesíttessék.” (MOL K 726 – 1928–15.) – Klebelsberg mint élete egyik legszebb napjáról szól a Falconieri-palota megszerzéséről: KLEBELSBERG Kuno levele Friedrich Schmidt-Otthoz 1927. november 3-án (OSZK Kt., Levelestár) – Az olasz államférfiak kitüntetéséről MOL K 27 – 1927. november 11-i ülés, 3. napirendi pont. Gerevich kitüntetéséről: MOL K 27 – 1927. november 21-i ülés, 27. napirendi pont.

21 OSZK Kt., Fond 15/1580. Tóth László Hóman Bálinthoz, Róma, 1927. szeptember 26.

22 OSZK Kt., Fond 15/1580. Tóth László Hóman Bálinthoz, Róma, 1927. december 20.

A Collegium kurátora

Ugyanakkor örömmel vállalta el a Collegium Hungaricum kurátorságát. Klebelsberg a Kormányzónak írott előterjesztésében 1929. június 17-én kijelentette: „A Falconieri-palotában elhelyezett Római Magyar Intézet (Collegium Hungaricum) a folyó év elején új keretei között megkezdte működését (...)” Kurátornak azért javasolta Gerevichet, mert a Római Magyar Történeti Intézet igazgatójaként „eddig működése folyamán értékes összeköttetései révén is nagy szolgálatokat tett úgy a magyar—olasz szellemi kapcsolatok megerősítése, mint az olasz—magyar barátság kimélyítése érdekében.”²³ Bár Gerevich a kurátori kinevezését hivatalosan csak 1929 októberében kapta meg, Klebelsberg már ugyanezen esztendő júliusában mint kurátort értesítette arról, hogy: „A római Collegium Hungaricum elhelyezésére szolgáló Falconieri-palota megvásárlására az 1927. évi 2738 eln. számú rendelettel kiutaltványozott (1 800 000 P) 5 807 104,36 lírára vonatkozó elszámolás számvévőségem által megvizsgáltván, az 5 752 740,50 líra kiadással és 54 363,86 líra pénzmaradvánnyal helyesnek és elfogadhatónak találtatott, miről címet felmentvényképp értesítem.”²⁴

Ennek a miniszteri jóváhagyásnak némileg ellentmondott az a vizsgálat, amelyet Magyary Zoltán, a kultuszminisztérium tudománypolitikáért és kulturális kapcsolatokért felelős osztályának vezetője 1929. december 18-án zárt le a Collegium Hungaricum átalakításáról és gazdálkodásáról. Gerevichet ekkor érte az első igazán komoly támadás – az érveket olvasván jórészt joggal. Bár meglehetősen gyakorlatias ember volt, s mindig a felszínen tudott maradni, úgy tűnik, a pénzügyekhez valóban nem sokat értett. Másrészt az egyébként kiterjedt – és előtte a másoknak zárt kiskapukat is megnyitó – kapcsolatait nyilván túlértékelte. Azt gondolta, hogy meggyőző ereje segítségével mindent el tud intézni.

Ugyanakkor több mint valószínű, hogy Magyary szemrehányásaiban és Gerevich-csel szembeni éles kritikájában szerepet játszott a féltékenység is. A saját, minisztériumban betöltött pozícióját veszélyeztette ugyanis Gerevich túlságos önállósága és öntörvényűsége, az olasz—magyar kulturális érintkezést szinte egy személyben irányító tevékenysége. Két nagyszerű elme küzdelme volt ez. Magyary Klebelsberg egyik jobbkezeként dolgozott a minisztériumban, de tudományos téren is maradandót alkotott. A magyar közigazgatástudomány talán legnagyobb 20. századi alakja volt, mára sokat idézett klasszikusává vált. (Jóval többen és többször emlékeztek róla az utóbbi időben, mint Gerevichről.) De melyek voltak Magyary fő vádjai a 26 oldalas jelentésben?

Beszámolt arról, hogy Klebelsberg 1928. október 2-án a Falconieri-palota átalakítására 240 777, berendezésére 248 000 pengő elköltését engedélyezte. Miután az átalakítási

23 MOL K 636 – 440–11–28/1929.

24 MOL K 636 – K 636 – 1929/30 – 440 – 2 (Berlin, München, Nápoly Párizs, Róma) – 49/1929.

munkálatok megtörténtek, 1929 júniusában az átvételre minisztériumi bizottságot küldtek ki, amelynek Magyar is tagja volt. Bár a számlák egy része hiányzott, így azok teljes felülvizsgálata nem volt lehetséges, „megállapítható volt azonban, hogy az átalakítási munkálatoknál túllépés van, ugyanakkor a berendezésre szánt összeget nem költötték el.”

Az épületet az 1928. szeptember 1-jei határidő helyett csak 1929. január 15-én lehetett – az addig ott lakók távozása után – a vállalkozóknak átadni. Mivel ösztöndíjasok már az 1928/29. tanévben is érkeztek a Collegium Hungaricumra, közülük azok, akik a Fraknoi-villában nem értek el, „munka közben beköltöztek [a Palazzo Falconieribe] s ennek következtében jelentékeny regie-költség merült fel.” Sok egyéb, nem várt kiadás is jelentkezett. Ezekről Gerevich „további előterjesztést nem tett, hanem munkák készültek és megrendeltettek, amelyek részben nem is az épületnek munka közben megállapított rossz állapotának helyreállítására vonatkoztak.” Végül is a „Collegium Hungaricum 1928. őszén kezdte meg a Palazzo Falconieribe való beköltözést. De ottani üzemét csak 1929. februárban kezdte meg, a melléképület pedig csak 1929. nyarán készült el, úgy hogy csak a folyó [1929/30.] tanévvel kezdődött meg az intézet teljes üzeme összes helyiségeiben.”

Magyar állítása szerint a bécsi és a berlini Collegiumokkal szemben a római pénz- és vagyonkezelése, illetve számvitele szabálytalan volt. Az ezekről kiadott minisztériumi rendeletet többszöri figyelmeztetés ellenére sem tartották be. „1929. áprilisában már 22, májusban 25, júniusban 27 alkalmazott volt. Ezzel szemben a folyó évi költségvetésben engedélyezett létszám, amellyel az üzemet vezetni tudni kell: 9.” Emellett „az intézetnél szokatlan módon nagyszámú előlegek is adattak a rendelkezésre álló pénzkeretből”, többször az ott dolgozóknak, Várady Imrénnek és Tóth Lászlónak, illetve a Gerevich vezette budapesti egyetemi tanszéknek is.

Az 1929/30. évi költségvetésről szóló július 8-i miniszteri rendelet felhívta a figyelmet arra – tette hozzá Magyar –, hogy annak „betartása feltétlenül kötelező”, a személyzeti létszámkerettel együtt. Nem engedélyezték a gondnok és a gépírnő, illetve külön nappali és éjjeli portás alkalmazását, az ösztöndíjas-kiadásokban (lifthusználat, mosás, melegvíz-szolgáltatás, zsebpénz-juttatás stb.) pedig messzemenő takarékossgot követeltek. A minisztérium határozott utasításait azonban ezután sem követte a Gerevich vezette alatti római Collegium.

Így Magyar 1929. decemberi jelentésében megállapította, hogy a gazdálkodás a „megfelelő rendelkezések és ismételt szóbeli figyelmeztetések ellenére a kellő fegyelemmel még mindig nem megy, (...) a múlt évben és a folyó évben is vannak olyan kiadások, amelyek kifejezetten a rendeletbe ütközők és amelyeket ezért a számadások vizsgálata során nem lesz lehetséges elismerni.” Mindezt egyértelműen Gerevichet tette felelőssé, annál is inkább, mivel az „intézet évi költségvetésének túllépései részben kifejezett írásbeli tilalom ellenére történtek (...)”.

Ráadásul – folytatódott Gerevich bűnlajstroma – „Tóth László és Várady Imre kérdéseimre ismételten azt a választ adták, hogy amikor Gerevichnek figyelmét felhívták arra, hogy egyes rendelkezései a költségvetési előírásokat sértik, Gerevich azt felelte nekik,

hogy neki mindketten feltétlenül alá vannak rendelve és hogy ezeket a túlkiadásokat ő majd a minisztériumban elintézi. (...) Gerevich arra is szokott hivatkozni, hogy ő műtörténész, tudós stb. és ezekhez a költségvetési és bürokratikus szabályokhoz nem ért. Gerevich azonban közismerten oly eszes ember, hogy logikai abszurdum azt feltételezni, hogy állandó figyelmeztetések ellenére évek során sem lett volna képes megtanulni azt a számviteli rendet és számadási fegyelmet, amelyet sok kisebb intelligenciájú egyén könnyen megért és pontosan betart. (...) Mindezeknél fogva megállapíthatónak látszik az, hogy a bekövetkezett állapotokért Gerevich Tibor felelőssége kétségtelen, valamint, hogy az intézet szervezetének és Gerevich jogkörének megreformálása halaszthatatlanul szükséges.”

Magyary – miután magáról ebben az ügyben minden felelősséget elhárított – kilenc pontos javaslatot tett a Collegium Hungaricum gazdálkodásának és szervezetének újbóli szabályozására. Ennek legfontosabb passzusa szerint: „Gerevich Tibor kurátor különböző állásoknak nehezen összeegyeztethető halmozásából kifolyólag az intézet tényleges vezetését ellátni nem tudja. Ő a budapesti egyetem nyilvános rendes tanára, az Esztergomi Keresztény Múzeum igazgatója, a római Collegium Hungaricum kurátora és azonkívül hol egyik, hol másik minőségben számos hosszabb külföldi megbízást lát el, ezidő szerint például, mint az Esztergomi Keresztény Múzeum igazgatója, képeket vitt ki Londonba. Egyetemi előadásait is tehát kénytelen elmulasztani, nemcsak abban az időben, amit Rómában tölt, hanem mint látjuk, esztergomi állása miatt is. Kétségtelen, hogy Gerevichnek olasz nyelvtudása és kitűnő olaszországi összeköttetései és némely más egyéni tulajdonságai nélkülözhetetlenné teszik, hogy őt a magyar-olasz kulturális kapcsolatok szolgálatában felhasználtassék. (sic!) A szerzett tapasztalatok után azonban kíváncsok, hogy a római Collegium Hungaricum igazgatásában való részvétele akként állapíttassék meg, hogy az Várady Imrének, valamint a papi osztály tekintetében Luttor Ferencnek felelősségét ne korlátozza. (...) E javaslatban az is benne van tehát, hogy Gerevich Tibor, aki rendszertelenül van lenn Rómában és nem elég ideig, a pedagógiai vezetésbe való avatkozástól is tartózkodjék, illetőleg hatásköre erre nézve kizárassék, s inkább a magyar-olasz kulturális kapcsolatok ápolása és a nem emelendő tiszteletdíjának keretében lehetséges reprezentálás teendőit lássa el.”

Magyary úgy vélte, hogy a római magyar tanszék ügye Miskolczy Gyula kinevezésével az 1930/31. tanév elejére meg fog oldódni. Szükségesnek tartotta, hogy a Történeti Intézet vezetésére alkalmas Miskolczy „Gerevich Tibortól semmilyen tekintetben függő viszonyba ne kerüljön.” A papi osztály irányítására Luttor Ferencet tartotta hivatottnak. A művészeti osztállyal kapcsolatban pedig – ismét belerúgva ezzel Gerevichbe, hiszen nyilván tudta, hogy számára ez a legfontosabb – javasolta, hogy az itteni ösztöndíjasok számát korlátozzák. Annak érdekében, hogy ne kelljen nekik a főépületben lakást és műtermet adni „,mert a modellek odajárása a papi osztály ottani elhelyezésével összeegyeztethetetlen.”²⁵

(Mint láttuk, három esztendővel később ugyanezt az érvet Gömbös is hangoztatta Gerevich-csel szemben.)

Magyary jelentése nyomán 1930 júniusában fontos szervezeti változtatásra került sor a Collegiumban. Klebelsberg Gerevichet – aki kurátori tisztségét egyelőre még megtarthatta – fölmentette az igazgatással járó teendők alól, és Miskolczy Gyulát bízta meg ezek ellátásával. Indoklása szerint „Gerevich Tibor egyetemi tanár (...) tanszéki kötelességeinek ellátása végett az év nagy részében Budapesten köteles tartózkodni, és az intézet tanulmányi és háztartási vezetése tekintetében egyaránt hátrányok származtak abból, hogy csak nagy megszakításokkal tartózkodhatott Rómában (...)” Miskolczyt – aki 1930 őszétől a római egyetemen létesített magyar tanszék nyilvános rendes egyetemi tanára lett – ez év októberében nevezték ki hivatalosan igazgatóvá.²⁶

Kurátorként azonban Gerevichnek még mindig nagyon komoly befolyása maradt. „Visszatért római munkámban való hitem, melyet a csak nemrégig igazságtalan tendenciák már-már megingattak bennem – írta Hómannak 1931 februárjában, a Magyary-jelentés következményeire utalva. – Tavalyi sebeimre itt bőven rakják a tapaszt. Itt létem alatt megválasztottak a Romagnai Kir[ályi] Történeti Társulat tagjává. A bolognai S. Stefanomúzeum megbízott az újjárendezéssel és a katalógus elkészítésével. Nincs este meghívás

26 A Gyűjteményegyetem igazgatótanácsa „megnyugvással vette tudomásul” Klebelsberg intézkedését az igazgatói és a kurátori hatáskör szétválasztásáról. Az igazgatótanács határozatának kialakulásában nyilván szerepet játszott Gerevich Tibor – Miskolczyra nézve nem különösebben hízelgő – előadói véleménye. Gerevich szerint amióta „a Fraknoi-féle intézet helyett a sokkal nagyobb keretek között létesített Római Magyar Intézet vezetését kellett ellátnia, a tapasztalatból azt a meggyőződést szerezte, hogy ennek a nagy intézetnek Budapestről való adminisztrálását nem láthatja el. Ezért az ő óhajására is történt olyan intézkedés, hogy az intézet élére külön igazgató állíttassék. (...) Miskolczy Gyulának folyamatban van a római egyetem magyar történeti tanszékére való kinevezése. Ha ez a kinevezés bekövetkezik, Miskolczyra igen nehéz feladat vár, egyrészt azért, mert hiányos olasz nyelvi ismeretei miatt egy ideig nyelvi nehézségekkel kell küzdenie, másrészt azért, mert az új tanszék és a tanszék mellé szervezendő egyetemi magyar intézet megszervezése és magyar szempontból fontos súlyának kiépítése egy ember munkaerejét erősen igénybe fogja venni. A római egyetemi tanszék mellett Miskolczy könnyen elláthatja a Fraknoi-féle intézet örökébe lépett történeti osztály titkári teendőit, arra azonban, hogy e két munkakör mellett még a nagy intézet egész munkaerőt kívánó igazgatói teendőit is megfelelően ellássa, számítani nemigen lehet, mert ebből valamelyik munkakörnek mindenesetre kára származik.” A Gerevich után hozzászóló Csánki Dezső teljesen egyetértett Gerevich-csel: bár Miskolczyról „a legjobb véleménnyel van, mégis lehetetlennek tartja, hogy a hármas munkakört az ügy kára nélkül megfelelően elláthassa. Még ha nyelvi nehézségei nem is volnának, a római egyetemen a magyar történeti tanszék lelkiismeretes ellátása... teljes munkaerejét igénybe fogja venni, különösen ha azt is figyelembe vesszük, hogy a római magyar tanszék tanárának magyar szempontból bizonyos reprezentatív kötelességei lesznek.” (MOL K 726 – 1930–552.) – Miskolczyt hivatalosan végül is a Gyűjteményegyetem igazgatótanácsának javaslatára (MOL K 726 – 1930–783.) nevezte ki Klebelsberg. (MOL K 726 – 1930–832.)

nélkül. A napokban Marconinál, az Akadémia elnökénél voltam estélyen. Több meghívást kaptam előadások tartására, Róma, Milano, Bologna. Az olasz közokt[ási] miniszter, Giuliano elhalmoz barátságával. Az egyetemen még mindig fájlalják, hogy nem fogadtam el a magyar katedrát. Remélem nem veszed dicsekvésnek, s mint jóbarát megérted a pszichológiai okokat, amiért előttem mégis eldicsekszem velük. Bizonyára tudod vagy érzed, mennyire jól esett mindig meleg barátságod, különösen tavaly, ami kárpótolt sok csalódásért és hamis barátságért (...).²⁷

Gerevich pozíciójának újbóli erősödését jelezte, hogy 1932 márciusában – nagyvonalúan megelégedve a három–négy évvel azelőtti, számos szabálytalanság következtébenei felelősségéről – ő maga tett előterjesztést az Intézet gazdálkodásának új alapokra helyezéséről. „Az Intézet eredetileg közel ötven ösztöndíjas befogadására volt tervezve, amely számot az első három évben megközelítőleg be is töltöttük. (...) Ma már elegendő számban állnak rendelkezésre fiatal olasz szakos tanárok és tanárnők, s így az ösztöndíjasok számát tárgyi szempontból is redukálni lehet. Hasonló a helyzet a más szakos ösztöndíjasokat illetően”, ám „a magasabb tudományos és művészeti kiképzésre szánt ösztöndíjak fenntartása az eddiginél csökkentebb mértékben továbbra is szükséges. (...) Ha a római magyar állami ösztöndíjasok számát 10–12-re is csökkentjük, még mindig a Magyar Intézet lesz a legnépesebbek egyike” Rómában. A „kisebb számú igazán arra való tehetségek helyes kiválasztásával az Intézet koncentrált tudományos teljesítményét ily módon még fokozni lehet. Elegendőnek tartanám, ha a papi osztályba négy, a történeti osztályba három, a művészeti osztályba hat ösztöndíjas küldetnék ki (három festő, két szobrász, egy építész), amihez esetleg adandó alkalommal még egy olyan ösztöndíjas járulna, aki magasabb tudományos fokon valamely más szakmával, klasszikus vagy olasz irodalommal és nyelvészettel, római joggal behatóan foglalkozik. Ez összesen tizennégy ösztöndíjas volna, aminek szinte a fele az olasz kormány által rendelkezésre bocsátott ösztöndíjak terhére esnék.” Ezzel az ösztöndíjasokra esett addigi költségvetési tételek 75 %-át lehetne megtakarítani. Emellett a négy tudományos tisztviselő alkalmazása – tekintetbe véve az ösztöndíjasok számának jelentős csökkenését – szintén indokolatlan. Akárcsak az Intézet négy osztályának további fenntartása, hiszen „csak az egyházi osztály különállása tartandó fenn, amit a papok belső élete és egyházi fegyelem kétségkívül megkíván. (...) Az elhelyezés és a fegyelem szempontjából a történeti osztály ösztöndíjasai és a többi, nem egyházi ösztöndíjasok között nincs különbség, s így tulajdonképp ez az osztály csak az Akadémiával szemben, teoretikusan bír különállással. (...) Külön főiskolai osztályt meg éppen nem indokolt fenntartani (...).” Gerevich egyben – már nem először – javasolta az első emeleti helyiségeknek a vatikáni magyar követség részére

27 OSZK Kt., Fond 15/579., GEREVICH Tibor Hóman Bálinthoz, Róma, 1931. február 12.

történő bérbeadását, mivel „ez lényegesen megtakarítást jelentene dologi kiadások tekintetében úgy a külügyminisztérium (...), mint a mi intézetünk költségvetésében.”²⁸

Nem sokkal ezután a külföldi magyar intézetek felügyeletét ellátó Országos Magyar Gyűjteményegyetem Igazgatótanácsának ülése 1932. április 19-én a római Akadémia személyzetének revíziójáról tárgyalt. A helyszíni tapasztalataira hivatkozó Gerevich mondandóját több hozzászóló is megerősítette ugyan, mégsem tekinthetjük igazán szimpatikusnak római kollégája, Miskolczy Gyula befekettetését. Gerevich ugyanis kijelentette: „tudja, hogy dr. Miskolczy Gyula igazgatói működésében nem tanúsított oly tapintatosságot és ügyességet, melyet egy ilyen exponált vezetői állásban levő tisztviselőtől meg kell követelni s ez az intézet érdekeinek hátrányára bizonyos súrlódásokra vezetett.” Egyben ismét magát ajánlotta, megjegyezve, hogy ő évente legalább öt hónapot tartózkodik kurátorként Rómában, így az itt kiépített összeköttetéseit tökéletesen fenn tudja tartani. „Az adminisztráció munkáját pedig dr. Luttor Ferenc ellenőrzése mellett dr. Várady Imre titkár megfelelően el tudja látni.” Az igazgatótanács végül úgy döntött, hogy az önálló igazgatói állást átmenetileg meg kell szüntetni, annak korábbi feladatait Luttor Ferenc díjazás nélkül láthatná el.²⁹ (Végül ez nem következett be, Miskolczy 1935-ig igazgató maradt.) Ugyanez az igazgatótanács ugyanebben az esztendőben, 1932. szeptember 6-i ülésén, a római intézet szervezeti szabályzatával kapcsolatban kifogásolta, hogy a Gyűjteményegyetem által a miniszterhez fölterjesztett javaslatot megváltoztatták, s ennek értelmében a kurátor, azaz Gerevich hatásköre szűkül a jövőben az igazgatóéval szemben. Mivel e módosítás azonban a közben kialakult helyzethez igazodott, így elfogadható volt a tanács számára.³⁰

Hogy végül mégsem így történt, s megint Gerevich számára kedvezően alakultak a dolgok, világosan bizonyítja egy valamivel későbbi irat, amely szerint – tökéletesen ellentmondva az előbb idézetteknek – újra megerősödött Gerevich pozíciója, éppen az Intézet szabályrendeletének szeptemberi elfogadása miatt. E rendelet ugyanis „az Intézet tudományos munkájának irányítását kivette az igazgató kezéből s dr. Gerevich Tibor kurátor úrnak tartotta fenn. Ugyancsak a kurátor úr felügyelt a művészeti osztály tanulmányaira, s irányította a művészettörténelemmel foglalkozó tagok munkásságát (...).”³¹

28 MOL K 726 – 1932–277. és 307. – *Az Est* 1932. május 31-i tudósítása (*Nem szüntetnek meg se egyetemeket, se Collegium Hungaricumokat, se állami színházakat*) szerint az ösztöndíjasok számát máris az addigi felére csökkentették, és „elhatározták, hogy a római Collegium Hungaricumba beköltöztetik vatikáni követségünket. Ezzel a külügyi szolgálat terén is komoly megtakarítást érnek el.”

29 MOL K 636 – 1932–1936 – 21 – 2. – 16 225/1932.

30 MOL K 636 – 1932–1936 – 21 – 2. – 21 515/1932.

31 MOL K 726 – 1933–335–49.

A Palazzo Falconieri eladásának terve

Gerevich takarékoskodást megfogalmazó tervei s azok részbeni megvalósulása után is nyilvánvaló volt, hogy a kultuszminisztériumban a viszonylag nagy költségek ráfordításával fenntartott intézet munkájának hozadékát, a „megtérülést” nem tartották arányosnak a befektetett összegek nagyságával. Ezért került komolyan szóba 1933-ban, majd 1935-ben a csak néhány éve megvásárolt Falconieri-palota eladása. 1933-ban a – Mussolini kezdeményezésére már korábban megkezdett – nagyszabású városrendezési terv fenyegetett azzal, hogy a palota egy részét le kell bontani. Gerevich Tibor szerint ezért vált szükségessé, hogy „a Római Magyar Intézet évek óta vajdúdó kérdése, igazi szükségleteinek megfelelő megoldást nyerjen. Nyilvánvaló, hogy a négyemeletes Falconieri palota és a mellette levő kétemeletes művészház túlnő a Római Magyar Intézet reális szükségletein. Évek óta kísérlet történik olyan megoldásra, hogy a vatikáni magyar követség foglalná el az épület egy részét, az erre vonatkozó tárgyalások azonban nem vezettek eredményre, s talán nem is kecsegtetnek eredménnyel a jövőben sem, tekintetbe véve azt, hogy a követség idegenkedik attól a gondolattól, hogy egy különböző jellegű és társadalmi keretű intézménnyel (...) legyen egy épületben. (...) Természetellenes és szinte tarthatatlan helyzet, hogy ugyanakkor amidőn a Fraknoi-villában a Római Magyar Intézetnek egy, a reális kereteknek megfelelő saját kisebb épülete van, ugyanakkor kénytelen legyen egy négyemeletes palotát fenntartani (...)” Emiatt a költségvetési támogatások nagy részét „luxusjellegű kiadásokra kell fordítani, s így a tulajdonképpeni céljától, az ösztöndíjasok kiképzésétől, az Intézet tudományos és művészeti munkájától elvonni, már olyan mértékben, ami veszélyezteti az Intézet szellemi teljesítőképességét és az első években szerencsésen kivívott pozícióját a hasonló római idegen intézetek között (...)” Tovább rontotta a helyzetet, „hogy az intézet nagyszámú szabad helyiségeit [a korábbi fenntartásokat félretéve] penziószerűen használták ki. (...) Ez egész szokatlan a római külföldi intézeteknek szinte parnasszusian izolált és emelkedett életmódjához képest; s tulajdonképpen anyagilag sem hoz sokat”, az Intézet „tudományos jellegét pedig kulturális és penziószelemre változtatják át. Szinte gondviselészerűen jött az épület részbeni lebontásának, nézetem szerint nehezen elhárítható körülménye, mintha megmutatná az utat, amelyen a Római Magyar Intézet a fényes palotának nyomasztó terhétől megszabadulhat, anélkül, hogy ezért akár a hazai, akár a külföldi közvélemény előtt rá ódium hárulhatna.”

Gerevich mintha megfeledkezett volna arról, hogy annak idején éppen ő szorgalmazta a Falconieri-palotába költözést... Vagy nagyon is jól emlékezett erre, de helyesen látta, hogy a kultusztárca lehetőségei – akárcsak az egész magyar állami költségvetése – sokkal szűkösebbek voltak 1933-ban, mint a húszas évek végén. Még akkor is, ha az új miniszternek, Hóman Bálintnak legalább akkora, de inkább nagyobb hatalma volt a kormányon belül, mint egykor Klebelsbergnek. Ráadásul Gerevichnek – bár Klebelsberg is mindenben támogatta kultúrpolitikai törekvéseit – Hómannal az elődjénél felhőtlenebb volt a viszonya. Régi barátság fűzte a „Kultusz”-hoz, ahogy Hómant oly sokan nevezték.

Azt hiszem, Gerevich memóriájával nem volt semmi gond: viszont nagyon jól érzékelte a megváltozott körülményeket, és igyekezett azokhoz minél jobban és zökkenőmentesebben igazodni. Részben éppen amiatt, hogy az Akadémiával kapcsolatos eredeti elképzeléseiből menthesse azt, ami menthető. Ezért az imént idézett javaslata szerint a palota egész épületét föl kellene ajánlani az olasz kormánynak, s az Intézetnek az átalakítással kibővíthető Fraknoi-villába kellene visszaköltöznie. Ezáltal „az Intézet még csak fokozhatná az olasz kulturális életben való tevékenységét, ami célja és feladata is, hiszen a palota eladása által kedvezőbb anyagi helyzetbe jutna (...), a Fraknoi-féle házakban vissza lehetne térni ahhoz az egyszerű és takarékos, tudományosan és mindenképpen bevált adminisztrációhoz, amellyel a Fraknoi Intézet a háború utáni első években kifogástalanul működött.”³²

1934 februárjában Gerevich újabb tervekkel állt elő. Beszámolt Hómannak arról, hogy „régí jó ismerőse”, Suvich olasz külügyi államtitkár, meglátogatta a római magyar kiállítást, ahol többségében az Akadémia egykori és akkori ösztöndíjas művészei mutatkoztak be. Természetesen beszélt vele a Palazzo Falconierivel kapcsolatos tervekről is, jelezve, hogy ő csak előzetes tárgyalásokat folytat erről Hóman megbízásából. „Suvich az elmondottakat a legnagyobb megértéssel fogadta, s teljesen érti és helyesli tervedet (...) – írta. – Úgy látom s bizton hiszem, hogy erős támaszunk lesz Mussolininál a ház megvételében és az egész program lebonyolításában, amihez a Te és a kormány hathatósabb kérésére van szükség. A döntés Mussolini kezében lesz, de Suvich szava és a kormány kezére sokat nyom a latban (sic!), ez lesz a döntő és a sikerben nagyon bízom (...). Én itt párhuzamosan tárgyalok Ercole közoktatásiügyi miniszterrel, s Mussolini erről az oldalról is megkapja a nyomatékot. Épp azért maradok még itt s megvárom Mussolini látogatását a kiállításon, ami március elejére van jelezve (3.-a), hogy a magyar teremnek igazán lenyűgöző hatása alatt néki is előadjam a magyar művészház jövő tervét és kérem támogatását. Szerdán a pápához megyek s átnyújtok neki egy pergamen kötésű, kódex-díszítésű albumot a magyar teremnek és szebb tárgyainak 30 fényképével. (Mint volt könyvtáros, szereti az ilyen dolgokat.)”

³² Az 1933-as tervekről I. Gerevich Hóman Bálint kultuszminiszterhez írott, július 12-i keltezésű, kilenc oldalas följegyzését: MOL K 636 – 1932–36 – 63 – 22 950/1933.

1933 decemberében Gerevich a Római Magyar Történeti Intézet Bizottságát is arról tájékoztatta, „hogy tervbe van a Palazzo Falconieri eladása és pedig abból az okból, mert megállapított, hogy ez a palota az ösztöndíjasok elhelyezésére túlméretezett, újabban csak 16 ösztöndíjas és ezzel szemben húsvétkor több mint hetven idegen vendég, illetőleg a nyár folyamán több mint háromszáz vendég lakott benne, továbbá, hogy a palota berendezése nem célszerű, ez a luxuspalota az intézet elhelyezése céljának nem felel meg, sem tudományos, sem művészeti célokra nem alkalmas, (...) fenntartása is óriási költségbe, évenként 60 000 pengőbe kerül; az sem megfelelő, hogy az intézetben különböző ösztöndíjasok, pl. művésznövendékek mellett teológusok vannak egy fedél alatt elhelyezve stb.” (Idézi: FRÁTERNÉ, 257.)

Gerevich e leveléhez egy pro memoriát is mellékel a Palazzo Falconiri eladásának szükségességéről. Ebben pontokba szedve ismételte meg korábbi érveit, illetve ki is egészítette azokat. Kijelentette, hogy a palota az Akadémia céljaira „túl nagy”, „túl díszes és gazdag”, „fenntartása sokba kerül”, „kényszerű hotelszerű hasznosítása méltatlan és lehetetlen állapotot teremtett”. Rendeltetésének sem felel meg igazán, mert nincs benne kiállítási helyiség, „holott hagyományszerűen minden római külföldi Akad[émia] rendez az év végén növendék kiállítást, melyet a király nyit meg.” Ugyanakkor az olasz kormánynak fontos az épület megszerzése, mert nemzeti műemlék és Borromini egyik legszebb alkotása, ezen túl „jó karban van” és „olasz reprezentatív épületek és intézmények közelében” fekszik. Ráadásul a palota egy szárnyának kisajátítása csak idő kérdése, hiszen Mussolini városrendezési terveibe esik, s így ha „az olasz kormány az egészet megveszi, tulajdonképp olcsóbban veszi, mert különben a kisajátítást meg kellene a jelenlegi tulajdonosnak, azaz a magyar államnak fizetnie.” Számos olasz intézmény költözne szívesen a palotába.

Gerevich ekkor már nem a Fraknoi-palota újbóli, bővítéssel korszerűsített használatát szorgalmazta, hanem azt javasolta, hogy a Villa Giulianának a „részünkre ingyen már felajánlott, parkszerű telkén” kellene új művészeti Akadémiát építeni. Ugyanis ezt „a hatalmas parkot (...) (a Pincio és a Villa Borghese közelében) az olasz kormány művészeti negyedé és a római Külföldi Akadémiák negyedévé építi ki; itt állnak a modern képtár, továbbá az angol, holland, svéd, román Akadémia új épületei”, ide tervezik a cseh, az egyiptomi és az argentinai Akadémiát is. Gerevich javaslatának utolsó két bekezdését Hóman – aki szinte mindig színes ceruzával írta az aktákra megjegyzéseit – pirossal, kíméletlenül áthúzta. Itt az szerepelt, hogy „az eladásért remélhető összeg feléből, magyar reneszánsz stílusban felépíthetjük a magyar művészházat, melynek alapkövét össze a magyar kultuszminiszter tenné le”, illetve Gerevich figyelmeztetett arra, hogy az intézet olasz neve „Accademia d’Ungheria és nem: Collegium Hungaricum; Collegium (Collegio) t.i. az olasz nyelvhasználatban papi intézetet vagy középiskolai internátust jelent.”³³ (Hóman kihúzása ellenére hamarosan a magyarban is az – egyébként már korábban is a Collegium-nál többször használt – Akadémia megnevezés honosodott meg.)

Gerevich többszöri javaslatait – kivéve az új Akadémia építésére vonatkozót – megfogadta Hóman. Ezeknek megfelelően 1934 novemberében intézkedett, hogy az addig bérbe adott Fraknoi-villa bérleti szerződését – mivel a kiérkező magyar tudósokat itt kívánja majd elszállásolni – 1934. december 31-vel mondják föl, s ezután a Falconieri-palota eladására, illetve a Fraknoi-villa átalakítására vonatkozó terveket is a minisz-

33 OSZK Kt., Fond 15/579., GEREVICH Tibor Hóman Bálinthoz, Róma, 1934. február 17.

tertanács elé terjesztette.³⁴ Rögtön ezután megint változott a helyzet. Gerevich nyomán már Hóman is új otthon építését kezdeményezte. Mint mondta, 1935 „február havában Rómában folytatott tárgyalásaink során megbeszéléseket folytattam az olasz kormányelnök úr önmagáértékesítésével arra vonatkozóan, hogy nem volna-e lehetséges a palotát értékesíteni. (...) Az olasz kormányelnök úr teljes egészében magáévé téve elgondolásomat kijelentette, hogy hajlandó az épületet az olasz állam részére 5 000 000 líráért megvásárolni. A befolyó összeget részben az olasz állam által a magyar állam részére adományozandó telken építendő új magyar intézet költségeire kívánom – mintegy fele összegben – fordítani, míg a vételár fennmaradó része alapszerűen kezelve arra szolgálja, hogy annak jövedelméből az ösztöndíjasok költségeit fedezzem.” A kultuszminiszter elképzeléseit az Akadémia felettes szerve, a Gyűjteményegyetem örökébe lépő Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa is elfogadta és helyeselte.³⁵ Így nem meglepő, hogy Hóman Bálint a képviselőház 1935. június 18-i ülésén bejelentette: „Az olaszországi Collegium Hungaricum épületét, a Falconieri-palotát római tartózkodásom alatt eladtam, az olasz kormány feje volt szíves azt megvásárolni olyan összegért, hogy abból az új és a célnak megfelelőbb modern épületet felépíthetjük és emellett még bizonyos összegünk marad, amellyel fundálhatjuk ezt az intézményünket.”³⁶

Sajnos a forrásokból és az emlékezésekből sem derül ki, hogy e magabiztos, már kész tényeket rögzítő kijelentés ellenére miért hiúsult meg az épületcsere. Mindenesetre az 1935-ben aláírt magyar-olasz „szellemi együttműködésről” szóló egyezmény (1935:XVIII. tc.) 1. §-a a Római Magyar Intézet magyar kormány általi további fenntartásáról intézkedett, és – utólag, azt hiszem, hozzátehetjük: hála Istennek – az Intézet ezután is a Via Giulia 1. szám alatti Palazzo Falconieriben működött.

34 A Fraknoi-villa saját kezelésbe vételéről: MOL K 636 – 1932–36 – 63 – 24 392/1934. – A minisztertanácsi előterjesztés: MOL K 27 – 1935. február 20-i ülés, 67. napirendi pont. Eszerint Hóman, Gerevich tanácsára, az Olaszországgal kötendő szellemi együttműködési egyezmény záró jegyzőkönyvébe is be kívánta venni az alábbi passzusokat (végül ez nem történt meg): „Az olasz kir. kormány készségét fejezi ki, hogy támogatni fogja a magy. kir. kormánynak azt a törekvését, hogy a római Magyar Intézet céljának és feladatának mindenképpen megfelelőbb elhelyezést nyerhessen és ezáltal jövő működése és fejlődése fokozottabban biztosíttassék, s evégből a Magyar Intézet mai elhelyezésére szolgáló Palazzo Falconieri megvétele, illetve új épület emelésére alkalmas telek biztosítása iránt külön megállapodás létesítésére a tárgyalásokat haladéktalanul felveszi. (...) A magy. kir. kormány egyúttal kijelelenti, hogy a Palazzo Falconieri eladási árából a magyar állam tulajdonát alkotó ún. Fraknoi-villát a kiküldendő magyar ösztöndíjasok egy részének otthonául megfelelően átalakítja s a rendelkezésre bocsátandó telken ösztöndíjasai részére magyar házat épít. A fennmaradó összeget, alapítványként kezelve, a magy. kir. kormány a Római Magyar Intézet és ösztöndíjai kiadására fogja fordítani.”

35 Hóman Bálint átírta a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának 1935. május 11-i keltezésű; a Nemzeti Múzeum május 20-i igazgatótanácsi ülése hozzájárult az épület eladásához: MOL K 726 – 1935–324. – L. még: MOL K 636 – 1932–36 – 63 – 23.022/1935.

36 HÓMAN Bálint, *Művelődéspolitikai*, Bp., 1943, 583.

Gerevich kurátori működéséről 1935-ig vannak pontos adataink. Hóman ez év őszén valamennyi külföldi magyar intézet szervezetét egyszerűsítette, Rómában is megszüntette a kurátori tisztséget. Ezzel szemben – hogy folytassam az egymásnak sokszor meglehetősen ellentmondó minisztériumi intézkedések bemutatását –, kissé felemás megoldásként, Gerevich megtarthatta kurátori címét, s néhány alkalommal még ekként lépett föl. A velencei Biennále és a három évenkénti milánói, iparművészeti Triennále állandó kormánybiztosaként pedig továbbra is meghatározó személyisége maradt a magyar-olasz kulturális kapcsolatoknak. Gyakran lakott az Akadémián, gyakran osztogatott tanácsokat. „Ellenlábasa”, Miskolczy Gyula 1935-ig volt igazgató. Ekkor áthelyezték Bécsbe, ahol az ottani Collegium Hungaricumot és a Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézetet vezette. Utódai egykori római történeti intézeti kutatók, Koltay-Kastner Jenő, majd 1940 őszétől Genthon István voltak.³⁷

Hogy Gerevich szívesen megtartotta volna kurátori hatáskörét, egyértelműen bizonyítja Hómannak 1935 novemberében írt levele. Ebben Gerevich kijelentette, hogy az Akadémia új szervezetében „Kastnert jó választásnak tartom, szinte az egyetlen megoldás.” Ugyanakkor jelezte, hogy mivel vele „a római tanszék kétségkívül irodalmi irányba fog eltolódni”, szüksége lesz egy fiatal historikus segítségére. „A másik hiánya a művészek, műtörténészek és régészek irányítása, ami Kastnertől távol áll, úgy lehetne segíteni, hogy ezt meghagynád nekem. Nagy örömmel vállalnám továbbra is, hiszen egy élet munkáját fektettem bele s igyekeztem az olasz kapcsolatok kiépítésével a magyar kultúrának és az országnak is hasznára válni. A római magyar művészek itt márkát jelentenek, s odahaza is komoly számításba jönnek. Csak a napokban ért megint az az öröm és elégtétel, hogy a legnagyobb összegű (2800 P.) hazai művészeti díjat, a Ferenc József-ösztöndíjat újra a római magyar Akadémia egy volt növendéke, Borberek Kovács Zoltán (3 évig volt itt) nyerte el, mint eddig minden évben, mióta az Akadémia fennáll. S hivatkozhatom arra is, hogy a legjobb fiatal magyar műtörténészek és régészek (Horváth, Genthon, Mihalik, Huszár, Kopp, Balázs, Nagy Lajos stb.) a római Intézetben dolgoztak vezetésem alatt, szerves folytatásaként az egyetemi tanulmányoknak; sőt itt képeztük a Szépművészeti Múzeum új restaurátorát, Kákai Szabót is. Kár volna ezt a szép fejlődési sort, művészeknél s műtörténészeknél megszakítani. Tisztán, az egyébként remekül elgondolt új Kuratórium távolából nehéz lenne ezt a munkát elvégezni. Mint egyetemi professzor ráérnék, hogy e célból évente 2–3-szor, a szünidőkben rövidebb időre lejönnék Rómába, ami módot nyújtana arra is, hogy fenntartsam olasz összeköttetéseimet s eljárjak, intencióid és utasításaid szerint esetleges más kulturális akciókban. Hálásan vettem, máskor is, mindig tapasztalt azon jóindulatodat, hogy szerény közreműködésemet a változott helyzetben is igénybe venni óhajtod, ami nagy lelki megnyugvással és örömmel

³⁷ *A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az 1935/36. tanévben*, Bp., 1937, 23. és *A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az 1939/40. tanévben*, Bp., 1941, 4.

tölt el. Ha a kurátori tisztség mai formájában meg is szűnik, s az Intézet új szervezetet és szabályzatot kap, a kurátori címet – amint Villani [római magyar követ] közölte – megtartanám, amit nagyon köszönök. Szabad legyen azt kérnem, hogy a címnek valami tartalma is maradjon, hogy meghagynád az általános felügyeletet s a művészek, műtörténészek és régészek irányítását, ami nem ellenkezik a kuratórium koncepciójával, megfelelne a római Intézet speciális jellegének (művészek), s ha talán megérdemlem, elismerése lenne 15 éves római munkámnak, kezdve az Intézet bölcsőjétől. Gondolhatod, hogy hozzám van nőve. Azt hiszem, itteni összeköttetéseimet, tájékozottságomat és ismereteimet olasz dolgokban még fel tudnám használni az Intézet és a magyar ügy javára, különösen Olaszország mai nehéz és kritikus helyzetében, a magyar-olasz barátság újabb erős fellángolása idejében. (Mint »Civis Romanus«-t az olaszok sem engednék el egészen...)

Kastnerrel jól kijövünk, ő mindig ragaszkodó volt hozzám, én is szeretem és nagyra becsülöm s mindenképp segíteni fogom itteni működésében” – fogadkozott.³⁸

A források hiányossága miatt nem tudjuk pontosan, hogy Hóman Bálint végül is mit engedélyezett Gerevichnek, és mit nem. De hogy Gerevich komolyan gondolta, amit papírra vetett, az bizonyos. 1936 szeptemberében ugyanis a vele egyébként tényleg jó kapcsolatot ápoló Koltay-Kastner így panaszkodott Hómannak: „Méltóztass egyben megengedni, hogy tisztelettel eléd terjesszem következő aggályaimat is. Az utóbbi napokban ismételten kapok Tibortól az »Intézet Igazgatóságá«-hoz címzett rendelkezésszerű kéréseket, sőt olasz hatósághoz szóló kérvény-ajánlást »Kurátor« vagy »Presidente« aláírással. (...) Mivel az Intézet igazgatását csak úgy vállaltam, ha független hatáskörrel rendelkezem; tudomásom szerint Te, Kegyelmes Uram, a Kuratórium tagjaira felügyelő és nem adminisztratív természetű ügyekben rendelkező feladatot kívánsz bízni, s mivel a már egyszer megszüntetett kettősség újraébredése az én itteni pozíciómat gyengítené s felelősségem kérdésében okozhat a jövőben esetleg zavart, baráti közbelépésedet kérem. Tibornak megírtam, hogy e kérdésben, esetleges összeütközés elkerülése céljából, Nagyméltóságodhoz folyamodtam (...).”³⁹

Koltay-Kastner sorainak megvolt a hatása. Tudomásom és eddig összegyűjtött adataim szerint ugyanis ez volt az utolsó eset, amikor Gerevich a kurátori címet használta. Tanácsait a későbbiekben is megfogadták, hiszen 1944-ig az MTA Római Magyar Történeti Intézeti Bizottságának a tagja maradt, az Országos Ösztöndíjtanács tagjaként pedig az ösztöndíjasok kiválasztásában is döntő szerepe volt. A két igazgató közül Koltay-Kastner felnézett rá, Genthon István pedig mesterének vallotta őt. Kardos Tibor még 1945 szeptemberében is elismerte egy emlékiratában Gerevich – aki „az olasz-magyar kapcsolatoknak immár negyed évszázada a lelke (...) volt” – mulhatatlan érdemeit. Egyben javasolta, hagyják meg őt az amúgy is csak „tiszteleti és tanácsadói megbízatást” je-

38 OSZK Kt., Fond 15/579., GEREVICH Tibor Hóman Bálinthoz, Róma, 1935. november 4.

39 OSZK Kt., Fond 15/875., KOLTAY-KASTNER Jenő Hóman Bálinthoz, Róma, 1936. szeptember 26.

lentő kurátori tisztségben – ami e szerint, nyilván csak a szóbeszédben vagy a „szokásjog” alapján mégiscsak tovább élt.⁴⁰

Gerevichnek a Római Magyar Akadémia kapcsán sok baja volt a többnyire merev és rugalmatlan közigazgatással, a főhatóságot megtestesítő minisztériummal. A minisztériumnak is rengeteg gondot okozott a formákat elvető, a szabályoktól sokszor eltérően rendelkező, a pénzügyi lehetőségeket gyakran figyelmen kívül hagyó művészettörténész-kultúrpolitikus. Aki valószínűleg tökéletesen tisztában volt azzal mit szabad, és mit nem, de néha – tervei megvalósítása érdekében – nyilván célravezetőbb volt a szórakozott tudóst játszania. Hiszen mindig megbocsátottak neki: szeretnivaló ember volt. Olyan, akinek a gyarlóságait is elfogadták.

És nemcsak szeretnivaló volt, de ő maga is nagyon szeretett élni. Szerette az élet-örömet sugárzó olasz légkört és művészetet. Az – elképzelései szerint – ezek minél teljesebb megismerésére alapított római Magyar Akadémiát. Szerette a derűt, a jókedvet, a szórakozást.

Rendkívül széles műveltsége volt, és tisztelte a tapasztalatok útján megszürt tudást. Ezáltal – Dercsényi Dezső találó megjegyzése szerint – „sajátmagát is szinte műalkotássá tudta felemelni.”⁴¹ És bár idősödve már bölcs beletörődéssel szemlélte a körülötte teljesen elferdült világ eseményeit, ebbe az életszeretbe 1954-ben csak belehalni lehetett.

Emlékezni róla – akkor – csak a kedves tanítványnak, Genthon Istvánnak volt merse és becsülete. Azóta is kevesen vállalkoztak erre. Pedig megérdemelné.

40 *Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből (1945–1948)*, összeáll. és a bevezetőt írta GÖNYEI Antal, Bp., 1988, 367.

41 DERCSÉNYI Dezső, Gerevich Tibor (1882–1954), *Életünk*, 1980/12.